

A GYERMEKKORI ÉS FIATALKORI BŰNÖZÉS FEJLŐDÉSI MODELLJEI

FEKETE Olívia
ELTE PPK, Pszichológiai Intézet
fekete.olivia@ppk.elte.hu

ÖSSZEFOGLALÓ

Háttér és célkitűzések: A tanulmány célja a gyermek- és fiatalkori bűnözés modellezésében és kutatásában kiemelt jelentőségű fejlődési paradigma és fejlődési modellek bemutatása. *Módszer:* A fejlődési paradigma kontextusba helyezése érdekében áttekinti és értékeli a klasszikus kriminológiai modellek közül a fiatalkori bűnözés vonatkozásában kiemelkedő koncepciókat, illetve a fiatalokra vonatkozó pszichopátiás fejlődési modelleket. Tárgyalja a fejlődési modellek gyökereit, alapvetéseit, különböző típusait. A fejlődési út modellek közül Moffitt, Patterson és Loeber, a kontinuum modellek közül Thornberry és Krohn, valamint Lahey és Waldman modelljeit elemzi részletesen. *Eredmények, következtetések:* A kriminális fejlődési út típusokat, valamint a kriminális fejlődés szempontjából veszélyeztető és protektív faktorokat rendszerezetten foglalja össze, és a prevenció és intervenció szempontjából lényeges elemeket hangsúlyozza. Kitér a fejlődési paradigmában kiemelt jelentőséggel bíró jelenség, a reziliens fiatalok fejlődésének elemzésére.

Kulcsszavak: gyermek- és fiatalkori bűnözés, kriminális fejlődési modellek, fejlődési út tipológiák és kontinuumszemlélet, reziliencia az antiszociális fejlődésben, pszichopátiás fejlődés

ALAPFOGALMAK ÉS ALAPKÉRDÉSEK

A gyermek- és fiatalkori bűnözés jelenségét komplex keretben törekszem definiálni és elemezni. A büntetőjogi keret és definíció ismeretét követően tárgyalom a bűncselekmények ismertté válásának és rejtve maradásának problematikáját, a bűnelkövetéssel kapcsolatos adatgyűjtési módszerek lehetőségeit és korlátait, valamint a bűnözés és a pszichiátriai zavarok összemosásának veszélyeit.

A bűnözés alapdefiníciója, hogy valaki olyan tettet követ el, mely az adott ország jogrendszerében büntetendő cselekmény. Ezek olyan szándékosan vagy gondatlanságból elkövetett, társadalomra veszélyes tettek, amelyek egyének, csoportok vagy az állam jogait sértik, és amelyekért a törvény büntetés kiszabását rendeli el (Btk. 4. §).

Minden ország jogrendjében szabályozza, hogy milyen életkortól, milyen módon, milyen elvek mentén és milyen cselekmények elkövetése miatt büntethető valaki.

Hazánkban, mint a legtöbb fejlett országban, elkülönül a gyermekkorú, a fiatalkorú és a felnőtt elkövető csoport, a gyermekkor büntethetőséget kizáró, illetve korlátozó ok. Gyermekkorú elkövető nem büntethető, kivéve emberölés, erős felindulásban elkövetett emberölés, testi sértés, rablás és kifosztás esetén, amennyiben a bűncselekmény elkövetésekor betöltötte a 12. évet és rendelkezett a bűncselekmény következményeinek felismeréséhez szükséges belátással (Btk. 16. §). A fiatalkorúak a 12–18 éves korosztály, ők büntethetőek, azonban más elbánás szerint, mint a felnőttek (Btk. 105. §). Az esetükben érvényesülő „más elbánás elve” több, hazánk által is ratifikált ENSZ-dokumentumban deklarált, kiemelkedő ezek közül a pekingi szabályok néven ismert 1985-ös szabályozás, továbbá az 1989-es New York-i egyezmény. Alapvető cél, hogy a fiatalkorúak körében a korrekciós cél érdekében intézkedéseket alkalmazzanak, és a fogvatartást, a szabadságvesztést minimalizálják (Btk. 106. §). A 12–14 éves korosztályban csak intézkedés alkalmazható, a 14–18 éves korosztályban már lehet büntetést kiszabni, ami letöltendő börtönbüntetést is jelent. A büntetési tételek azonban a felnőttekéhez képest kisebbek (Btk. 109. §).

Fontos kérdés, hogy hogyan határozzák meg a jogalkotók a fiatalkorúak esetében büntetendő cselekmények körét. Általában a felnőttekével azonos bűncselekmény-kategóriákat alkalmaznak, azonban egyes országok jogrendjében, erre kiemelkedő példa az Egyesült Államok, megjelenik a státusbűncselekmények csoportja. E cselekmények csak az életkori státus miatt büntethetőek, csak a fiatalkorúak esetében számítanak büntettnek, ezek közé tartozik az alkoholfogyasztás, a szökés, nevelőkkel szembeni engedetlenség. (Csemáné, 2009; Bartol és Bartol, 2009)

Megfigyelhető, hogy a fiatalok csoportjában vannak elterjedt, a fiatalabb generációra jellemző cselekménytípusok, mint az iskolai zaklatás, iskolai erőszak, cyberbullying, illetve a mobiltelefonon készített, megalázó helyzetben felvett, majd megosztott fényképek, videók, mint a happy slapping vagy a snuff videók (Csemáné, 2009).

Kulcskérdés a téma szempontjából, hogy a tényleges bűnelkövetés mennyiben ismerhető meg.

Ismertté vált bűnözésnek nevezik a rendőrségi és ügyészségi adatokban megjelenő bűncselekmények körét, rejtett, látens bűnözésnek nevezik a nem leleplezett, vagy hivatalos szervnél nem bejelentett bűnözést. Az ismertté vált és a látens bűnözés arányaira nézve a szakirodalom egyöntetű álláspontja, hogy a hivatalos statisztika messze nem tükrözi a tényleges bűnözési arányokat, sem a felnőtt, sem a fiatalkorú populációban. Becslések szerint a fiatalkorúak büntetteinek 86%-a rejtve marad (Huizinga, 1987; Bartol és Bartol, 2009). A hivatalos eljárás elkerülésének motivációja a szakértők szerint a fiatalkorúak esetében különösen jellemző. A fiatal családja törekszik arra, hogy ne kerüljenek rendőrségi eljárásba, ne hurcolják meg a családot és ne pecsételjék meg a fiatal sorsát. Igyekeznek kártalanítani az áldozatot és meggyőzni arról, hogy tekintsen el a feljelentéstől, esetenként maga az áldozat nem kíván élni a feljelentés lehetőségével (Csúri, 2008).

Mind a hivatalos, mind a rejtett bűnelkövetési adatok gyűjtésével és értékelésével kapcsolatban felmerülnek dilemmák. Az ismertté vált bűnözés kapcsán fontos szem előtt tartani, hogy a bűncselekmény indikátorának több tényezőt is lehet tekinteni, és ezek alapján a jelenség különböző rétegei rajzolódhatnak ki. Indikátor lehet a feljelentés, a nyomozás elindítása, a vádemelés és

magya az elítélés. Az adatgyűjtés során alkalmazhatunk gyenge kritériumot, amikor a gyanúsítottat vizsgáljuk, vagy erős kritériumokat, amikor az elítélteket vizsgáljuk, azonban az adatok értelmezésekor ezt figyelembe kell venni. Antiszociális tendenciákat, deviáns viselkedést jelezhet már a gyanúsított státus is, azonban ténylegesen bűnözőnek csak jogerős ítélet után tekinthetünk valakit. A különböző kritériumcsoportokba tartozókat nem javasolt egységesen kezelni.

A rejtett bűnözési adatok feltárása essenziális lenne, általában a potenciális elkövetők körében önbeszámoló módszerrel kísérik meg ezt felmérni (Bartol és Bartol, 2009). Az alapvető nehézség, hogy a nem leleplezett bűncselekményről az elkövetőnek nem áll érdekében beszámolni (hiába evidens kutatásaitikai szempontból az anonimitás biztosítása, ezzel szemben bizalmatlanság vagy fenntartások jelenhetnek meg). A rejtett bűnözésre vonatkozó adatokat lehet az áldozatok megkérdezése útján is szerezni, az áldozatkutatások azonban lényegesen kevésbé elterjedtek, és kevésbé pontos adatokat szolgáltatnak.

A fiatalkori bűnözés fogalmi kérdéseinek tárgyalásakor a szakirodalomban kiterjedten foglalkoznak a bűnelkövetés és a pszichiátriai zavarok összemosásának problematikájával (Bartol és Bartol, 2009). Felhívják a figyelmet annak a veszélyére, hogy az összemosás következménye a bűnelkövetés patologizálása, ami kihat a felelősség, a felelősségre vonás értelmezésére és a büntetés vs. orvosi kezelés kérdéseire is. Le kell szögezni, hogy a bűnelkövetés önmagában nem pszichiátriai probléma, azonban egyes pszichiátriai zavaroknak tünete lehet. Lényeges elkülöníteni az izolált egyszeri és az izolált ismételt bűnelkövetést az antiszociális viselkedéstől, az antiszociális személyiségzavar prekurzor

jegyeitől, az externalizáló zavaroktól, az oppozíciós zavartól és a viselkedési zavartól.

A FIATALKORI BŰNÖZÉS ÉRTELMEZÉSE A KLASSZIKUS KRIMINOLÓGIAI MODELLEKBEN

A fejlődési paradigma és a fejlődési modellek elemzése előtt érdemes áttekinteni azokat a klasszikus kriminológiai modelleket, amelyek foglalkoznak a fiatalkori bűnözéssel, illetve érdekes implikációik lehetnek a fiatalok bűnözők fejlődésére nézve. A klasszikus kriminológiai modellek szociológiai vagy kriminológiai paradigmában társadalmi, strukturális tényezőkre fókuszálva, makroszinten, illetve egyéni folyamatokra fókuszálva, mikroszinten ragadják meg a bűnözés jelenséget. A legnagyobb hatású elméleti irányvonalakat az alábbi nagy csoportokba sorolhatjuk: klasszikus, racionális döntési modellek, szociális dezorganizáció modellek, kényszer modellek, címkézés modellek, kontroll modellek, továbbá kritikai modellek, mint a konfliktus, marxista és feminista modellek, illetve egyéni, pszichológiai modellek (Cullen, Agnew, 2002; Aker, Seller, 2004; Bartol és Bartol, 2009). Az egyes megközelítések eltérnek a tekintetben, hogy célozzák-e a fiatalkori bűnözést külön kezelni a felnőttkoritól, illetve, hogy milyen komplex magyarázóelveket keresnek. A következőkben kiemelem a fiatalkorúak bűnözése és a fejlődési paradigma kontextusba helyezése szempontjából legfontosabb modelleket.

A család kulturális környezetváltása és társadalmi pozícióváltása vezet Thomas klasszikus, szociális dezorganizáció modelljében a deviáns viselkedés és a bűnözés megjelenéséhez (Kubrin, 2009). A társadalmi környezet változása következtében egy adott

szubkultúra értékei, normái elvesztik erejüket, elértéktelenednek, a család nem tud megfelelő útmutatást, irányítást nyújtani a gyerekeknek, nem tud megfelelő kontrollt gyakorolni tagjai felett, nem tudja ellátni szocializációs funkcióit. A család értékközvetítő szerepének csökkenése, a családi kontroll deficitje vezethet deviáns, bűnöző viselkedés megjelenéséhez.

A fiatal lakóhelye, lakókörnyezete és az ott elérhető felnőttmodellek töltenek be meghatározó szerepet a fiatalkori bűnözés magyarázatában a Park és Burgess-féle koncentrikus zónák elméletben (Bartol és Bartol, 2009). A bűnözők lakhelyének térképezésével azonosítottak olyan területeket, ahol koncentráltan, kiemelkedően sok bűnöző élt, ezeket nevezték koncentrikus zónáknak. A bűnözés „melegágyának” tekinthető területeken élő fiatalok bűnözők közegében nőnek fel, a bűnözői modell tanulása kézenfekvő és a bűnözői életvitel hagyományozódik.

A fiatalok céljai és azok elérési lehetőségei között megjelenő diszkrepancia, feszültség vezet a bűnöző viselkedés megjelenéséhez a kényszerelméletekben. A mertoni klasszikus kényszerelmélet alaptétele, hogy a társadalmi szempontból kívánatos célok és értékek, illetve elérési lehetőségeik között diszkrepancia van, a célok elérésének lehetőségei nem mindenki számára adóttak (Merton, 1938). Ha a célok elérésében valakinek nem lesz módja a legitím utat választani, a törvénytelen eszközökkel fog élni. A mertoni alapmodellt Agnew fejlesztette tovább integrált kényszerelméletében (Agnew, 1992). A fiatalok számára kívánatos célok, mint felnőttprivilegiumok megszerzése, az autonómia demonstrációja, a kedvező társas pozíció elérése, nem mindig vagy nem könnyen érhetőek el. A fiatalok észlelhetik úgy, hogy legális eszközökkel nem jutnak köze-

lebb a célokhoz, és úgy döntenek, hogy törvénytelen eszközökkel fognak élni.

A fiatal stigmatizációja önbeteljesítő jóslatként vezet a devianciához a címkézés modellekben. A klasszikus lemerti és beckeri címkézéselméletek feltételezik (Becker, 1963), hogy ha a környezete valakit deviánsként értékkel és deviánsnak címkéz, akkor a személy azonosul ezzel, és ő maga is deviánsként tekint magára, és ennek megfelelően fog viselkedni. A címke önbeteljesítő jóslatként működik és deviáns viselkedéshez vezet, ami még inkább erősíti a stigmát. Lényeges azonban figyelembe venni, hogy a serdülők számára a deviáns címke lehet, hogy értéket képvisel és nem stigmaként hat.

A társas interakciók, a társaktól jövő megerősítések formálják a deviáns viselkedést a szociális tanuláselméleti alapokra építő modellekben. A klasszikus sutherlandi differenciális asszociáció modell, illetve ennek továbbfejlesztett verziója, Aker differenciális asszociáció megerősítés modellje a megfigyeléses tanulás és az operáns kondicionális szerepét hangsúlyozza a fiatalok bűnözésének kialakulásában és fennmaradásában (Aker és Seller, 2004). A referenciaszemélyek és a kortársak részéről érkező proszociális és deviáns viselkedési modellek, valamint a proszociális és deviáns viselkedésformákra érkező megerősítések aránya kritikus a deviancia megjelenése és fejlődése szempontjából.

A társadalmi kontroll és önkontroll hiánya vezet a bűnözéshez a kontroll modellekben. A kontroll modellek szerint különböző társadalmi és egyéni kontrollágensek fogják vissza az embereket a bűnözéstől, ami egyébként általános lenne. Hirschi társadalmi kontroll modellje kifejezetten fiatalkorúakra fókuszál (Pratt és mtsai, 2011). Feltételezi, hogy a családi szocializáció hiányosságainak következtében a személyes és a társadalmi

1. táblázat. A fiatalkori bűnözés a klasszikus modellekben

Modell	Koncepció a fiatalkori bűnözésről
Thomas – szociális dezintegráció	A család szocializációs funkciói nem működnek megfelelően, normák, értékek közvetítése, interiorizálása hiányzik
Park, Burgess – koncentrikus zónák	Lakóhely kiemelt szerepe, lakóhelyen élő felnőtt bűnözői modellek hatása – utánpótlás
Agnew – integrált kényszerelmélet	A felnőttstátusz privilégiumainak megszerzése érdekében eszközként jelenik meg a bűnözés, vagy deviáns csoporttagság esetén a deviáns csoport elfogadása, elismerése és pozíciószerezés érdekében jelenik meg a bűnözés
Lemert, Becker – címkézéselmélet	A fiatal deviánsként történő címkézése önbeteljesítő jóslatként működik
Sutherland, Aker – differenciális asszociáció megerősítés elmélet	Szociális tanulás során proszociális és deviáns modellek és a referenciaszemélyek, kortársak részéről jövő megerősítések meghatározóak, megfigyeléses tanulás, operáns kondicionálás vezet bűnözéshez
Hirschi – társadalmi kontroll elmélet	Társadalmi és személyes kontroll hiánya, kora gyerekkori szocializációs deficit meghatározó
Gottfredson, Hirschi – bűnözés általános elmélete	Önkontrollfunkciók deficitje, kora gyerekkori szocializációs deficit vezet bűnözéshez

kötelékek elégtelenek, nincs megfelelő személyes kötődés, nincs valódi elköteleződés konvencionális értékek iránt, nincs tényleges bevonódás konvencionális, proszociális tevékenységekbe, és általában hiányzik a meggyőződés a társadalmi szabályok, törvények legitimitásában. Azok a kötelékek, amelyek kontrollerővel bírhatnak a viselkedés szabályozásában, elégtelenek. A kontrollperspektíva keretében Gottfredson és Hirschi a bűnözés általános elméletében az önkontrollfunkciók fejlettségéhez és működéséhez kapcsolják a devianciát, és a kora gyerekkori fejlődés szerepét hangsúlyozzák (Gottfredson és Hirschi, 1990). Az önkontrollfunkciók deficitje mellett a helyzeti tényezőket tartják meghatározónak a bűnözésben.

Íme egy összefoglaló táblázat a fiatalkori bűnözés értelemezésének sarokpontjairól a klasszikus kriminológiai modellekben (1. táblázat).

A tárgyalt modellek a fiatalkori bűnözés hátterében azonosítanak társadalmi, strukturális tényezőket, társadalmi reakciómódokat, kontrollfunkciók deficitjét. Jellemző, hogy

egy modell egy tényezőt emel ki és arra építve dolgozza ki a magyarázóelvet. A legtöbb modell kapcsán felmerül az az észrevétel, hogy valójában nem modellál komplex fejlődési folyamatokat, a felnőtt- és a fiatalkori bűnözés háttértényezőit és mechanizmusait hasonlóan feltételezi. Alapvetően nem differenciál kellően a bűnözői karrier között, és nem magyarázza a serdülőkorra korlátozódó bűnözést.

A PSZICHOPÁTIA MODELLEK

Az antiszociális viselkedés, deviancia és bűnözés személyiségkorrelátumai közül a legjelentősebb a pszichopátia. A pszichopátia és a bűnelkövetés összefüggéseit már a legkorábbi pszichopátia modellek is leírják. Hatalmas empirikus kutatási anyag igazolja, hogy a pszichopátiás jegyekkel rendelkező személyek körében nagy valószínűséggel jelenik meg deviáns viselkedés (Bartol és Bartol, 2009). Cleckley úttörő munkájában, *Az egészség álarcában* 16 jegyét írja le a pszichopata

személynek, a mai kurrens modellek kettő, három vagy négy dimenzió mentén határozzák meg a pszichopátiát (Hare és Neumann, 2007). A dimenziók között találjuk a deviáns életstílust, az impulzivitást, az antiszociális viselkedést, a sivár érzelmi életet, az érzelmentességet. A szakirodalomban élénk vita tárgya, hogy a fiatakorúak körében beszélhetünk-e egyáltalán pszichopátiáról (Bartol és Bartol, 2009). A pszichopátia jegye a serdülőkori személyiségfejlődés több sajátossága is, úgymint az érzelmek elrejtése, az érzéketlenség maszkja, egocentrizmus, fokozott élménykeresés. A legtöbb szakértő álláspontja, hogy súlyos tévedés lenne a személyiségfejlődés egy stádiumának jegyei alapján pszichopátiát diagnosztizálni (Bartol és Bartol, 2009). A pszichopátia prekursor jegyeinek feltárására irányuló kutatások, a pszichopátiás fejlődési sajátosságokra vonatkozó modellek közül három érdemel kiemelt figyelmet. Az érzéketlen és érzelmentes temperamentum modellben feltételezik (Frick és White, 2008), hogy azonosíthatóak személyiségjegyek, mint az empátia és a büntudat hiánya, szegényes érzelmkifejezés, amelyek előre jelzik a krónikus, súlyos antiszociális viselkedést. A korlátozás modell az antiszociális viselkedéssel erősen korreláló oppozíciós zavar fejlődését vizsgálja (Lynam és Gudonis, 2005). Alaptétele, hogy a kora gyerekkori szülői korlátozás, határlítás hiánya kihat a későbbi szocializációs lehetőségekre. A fegyelmézést, korlátozást nehezen fogadják el azok a gyerekek, akiket nem korlátoztak kiskorukban, könnyen alakul ki náluk oppozíciós zavar, és ehhez kapcsolódóan antiszociális viselkedés. Az alacsony félelmi szint modell (Lykken, 1995) a félelemérzés alacsony szintjével vagy hiányával magyarázza a pszichopáták körében a vakmerőséget, a deviáns, kriminális visel-

kedést. A félelem hiánya már gyerekkorban is jellemző, az ilyen gyerekeknél a büntetésre építő nevelési módszerek hatástalanok, miután nem félnek, nem motiváltak a büntetés elkerülésére. Hangsúlyos azonban, hogy a jutalomra alapozó nevelési stratégiák formálhatják a pszichopátiás jegyekkel bíró gyerekek viselkedését. Azaz megfelelő nevelési eszközökkel eredményeket lehet elérni a viselkedés korrekciójában.

A gyerekek és fiatakorúak modern pszichopátia modelljei olyan temperamentumbeli sajátosságokat, stabil nevelésmódszer-min-tázatokat azonosítanak, melyek a pszichopátia későbbi, felnőttkori megjelenését valószínűsítik. A modellek klinikai pszichológiai irányultságúak, és az antiszociális személyiség, illetve az antiszociális személyiségfejlődés mint pszichiátriai zavar kontextusában tekintenek elsősorban a bűnelkövetésre. A modellekben megjelenik fejlődési dinamikai komponens, ez a patopszichológiai fejlődési folyamatokra fókuszál. A pszichopátia modellek a pszichopátiás jegyek, hajlamosító tényezők relatív stabilitását feltételezik, nem foglalkoznak a különböző kriminális karrier differenciálásával, és nem magyarázzák a serdülőkorra korlátozódó bűnözést.

A FEJLŐDÉSI MODELLEK KÖZÖS JELLEMZŐI

A fejlődési modellek az antiszociális viselkedés és bűnözői karrier fejlődési folyamatainak átfogó, komplex leírására törekednek. Az antiszociális fejlődést multifaktoriálisnak tételezik, az egyéni biológiai, kognitív, érzelmi és szociális fejlődési és érési folyamatokra és ezek interakcióira teszik hangsúlyt. A kriminális fejlődés tranzakcionális jellegét is kiemelik: a gyermek és a közvetlen gon-

dozói környezet, továbbá a tágabb társadalmi környezet folyamatos dinamikus kölcsönhatásban áll egymással, és ezek a tranzakciók befolyásolják az egyéni fejlődési folyamatokat (Bartol és Bartol, 2009).

A paradigma fejlődésében három elméleti irány hatása markáns, ezek a szociális tanuláselmélet, a rendszerszemlélet és a fejlődépszichopatológia. A szociális tanuláselméleti gyökerekből kiindulva az antiszociális fejlődésben a modellálás, az utánzás, illetve a megerősítés szerepét emelik ki, a korai életkorban a családon belüli koercív modellek, serdülőkorban a kortárskapcsolatok megerősítő erejét tartják meghatározónak (Patterson, DeBaryshe és Ramsey, 1993). A Bronfenbrenneri rendszerelméleti keretre alapozva a különböző szociális rendszerek, mint család, kortársak, iskola, lakókörnyezet hatásaik és kölcsönhatásait, illetve az antiszociális viselkedés szociális jelentéstartalmát állítják a fókuszba a fejlődési modellek (Bronfenbrenner, 1979, idézi Bartol és Bartol, 2009). A fejlődési paradigma a fejlődéslélektani és klinikai pszichológiai perspektívákat ötvöző fejlődépszichopatológiai megközelítésből meríti az adaptív fejlődési utak és a reziliencia témakörének kutatását, az antiszociális fejlődés a multifaktoriális meghatározottságát és tranzakcionális jellegét, továbbá a fejlődési utak sokféleségét, illetve az antiszociális viselkedési mintázatok kontinuitása mellett a diszkontinuitás vizsgálatát is.

A fejlődési modellek két alaptípusát különíthetjük el, az egyik a fejlődési út modellek, a másik a kontinuum modellek. A fejlődési út modellek alaptétele, hogy a kriminális fejlődés tipizálható és a típusokban bejósolható a kriminális karrier. A belépési életkor, a bűnelkövetés jellemzői, stabilitása, súlyossága és egyéb neurológiai és pszichológiai sajátosságok alapján tipizálnak a kutatók.

A kontinuum modellek alapvetése, hogy a kriminális fejlődés szempontjából releváns protektív és rizikótényezők mintázata fogja meghatározni a bűnelkövetést, e mintázat és hatásai dinamikusan változnak az egyes életszakaszokban.

A fejlődési modellek tesztelése prospektív vagy retrospektív longitudinális vizsgálatokban történik, általában többféle kvantitatív és kvalitatív adatgyűjtési módszer egyidejű alkalmazásával. A kutatásokban támaszkodnak rendőrségi, ügyészségi hivatalos adatbázisok elemzésére, a vizsgált személyek önbeszámolóira, kérdőíves vagy interjú technikával felvett adatokra, a szülők, tanárok, kortársak önbeszámolóira.

A fejlődési paradigma szerint prospektív longitudinális kutatási projektekben célszerű az adatgyűjtés. E kutatások közül kiemelkedőek a Huizinga és munkatársai által fémjelzett Denver projekt (Huizinga és mtsai, 1991; Browning és Huizinga, 1999), a Farrington és munkatársai által jegyzett Cambridge projekt (Farrington és mtsai, 2006), továbbá a bemutatásra kerülő fejlődési út és fejlődési folyamat modellek szerzőinek longitudinális kutatásai.

Moffitt az új-zélandi Dunedin-projektre, reprezentatív mintán végzett longitudinális prospektív kutatásaira alapozta modelljét (Moffitt, 1993).

Patterson és munkatársai a Rochester-projekt néven ismertté vált longitudinális reprezentatív mintán végzett kutatás alapján alakították ki elméletüket (Patterson, 2002, Patterson és mtsai, 1993).

Loeber és munkatársai a Pittsburgi projekt kutatási eredményei alapján dolgozták ki modelljüket (Browning és Loeber, 1999).

Lahey és Waldman a Loeber-féle fejlődési trendek tanulmány kutatási projekt adataira építve dolgozták ki fejlődési hajlam

modelljüket, melyet a Pittsburgi projekt adatain is teszteltek (Lahey és Waldman, 2003).

Thornberry és munkatársai a Rochester projektben vizsgálták az antiszociális fejlődési folyamatokat, a protektív és a veszélyeztető faktorokat és interakcióikat (Thornberry és mtsai, 2003).

Ezen longitudinális kutatások egységesen rámutatnak arra, hogy a teljes gyermek- és fiatakorú populációnak csak egy igen kis hányada lép a bűnözés útjára, az elkövetők nem specializálódnak egy bűncselekménycsoportra, hanem változó típusú és súlyosságú cselekményeket követnek el. A bűnelkövető fiatalok csoportjában már nagyon korai életkorban, 3 éves korban kiemelkedett az átlag feletti agresszió és nehezen kezelhetőség. Minél korábbra tehető a problémaviselkedés, annál gyakoribb a bűnelkövetés és annál inkább tapasztalható az erőszakos bűncselekmények elkövetése. A családi tényezők közül a hátrányos helyzet, a gondozás, törődés hiánya, továbbá a felügyelet hiánya emelkednek ki rizikótényezőként. Iskolai tényezők közül az iskolán belüli problémaviselkedés, rossz tanulmányi teljesítmény, általában gyenge szociális készségek együttjárását találták a kriminalizálódással. A fejlődési folyamat következő állomásaként tipikus a tanulmányok félbehagyása, illetve egy stabil munkahely megszerzésének, megőrzésének nehézsége. A bűnelkövető fiataloknál nagyobb arányú drog- és alkoholhasználatot regisztrálnak. A longitudinális kutatásokból kirajzolódik egy olyan, relatíve nagy számú csoport, ahol a serdülőkori izolált egyszeri vagy ismételt bűnelkövetés jellemző, azonban ezeknél a fiataloknál sem serdülőkori előtt, sem serdülőkori után nincs regisztrált bűnözés, antiszociális viselkedés. (Bartol és Bartol, 2009)

A fejlődési út modellek

A fejlődési út modellek feltételezik, hogy léteznek kriminális karrier típusok, az egyes típusokban bejósolható a teljes élethossz alatt kibontakozó kriminális viselkedés. A típusokat alapvetően a belépési életkor különíti el, ez az első kriminális tett elkövetésének életkora. Minden modellben van egy korai belépő és egy kései, serdülőkori belépő típus. További típusképzési elv a büntettek súlyossága és a bűnisméltés vagy esetlegesen a bűnözői karrier feladása. A fejlődési utak, kriminális karrier típusok szinte kizárólagosan fiúkra vonatkoznak minden modellben, a nemi különbségek kérdésére csak egyes modellekben reflektálnak (Bartol és Bartol, 2009).

A fejlődési utak térképezése során az egyik kulcsfogalom a fejlődési norma, fejlődési mérföldkő. Ezek a gyermek fejlődésének és viselkedésének értékeléséhez jelentenek útmutatót, rávilágítanak arra, hogy az egyén egy adott fejlődési szakaszában mi tekinthető normatív, átlagos viselkedésnek, elsajátított készségnek, teljesítménynek. A kriminalizálódás tekintetében ez az agresszió és az antiszociális viselkedés életszakaszonkénti normativitására utal (Lahey és Waldman, 2003). Egy kétéves gyereknél előfordulhat, hogy üt-vág, szándékosan összetör dolgokat, elveszi más gyerekek játékait, nem engedelmeskedik a felnőtteknek. Nem minden gyerek viselkedik így, körülbelül 40%-uk, azonban ez már egy olyan arány, ami az agresszió ezen formáit normatívvá teszi a 2-3 éves életkorban. A fejlődéslelektani és fejlődépszichopatológiai kutatások alapján a 2-3 és a 12 életév között az átlagpopulációban az agresszió szintje csökken, tehát pusztán az, ha a 3 éves kori agresszió szintje nem mérséklődik, vagy akár az agresszió fokozódik, nem

2. táblázat. Alapvető fejlődési út modellek összefoglaló táblázata

Szerző	Típusok	Kulcskonceptió
Moffitt	1. Teljes élethosszon át bűnözők 2. Serdülőkorra korlátozódó bűnözők	Heterotipikus folytonosság Szubklinikai neuropszichológiai deficit Kriminogén környezet Kumulatív és aktuális folytonosság Változási lehetőségek szűkülése Érési szakadék
Patterson	1. Korai belépők 2. Kései belépők	Kényszerítő nevelési eszközök Prespecifikus kényszer jegyek a gyereknél és a szülőknél Az agresszió eskalációjának mikro- és makroszintű elemzése
Loeber, Stouthamer-Loeber	1. Iskoláskor előtti belépők 2. Kisiskolás korú–serdülőkorú belépők 3. Iskoláskor előtti időszakra korlátozódó típus 4. Serdülőkorra korlátozódó típus 5. Kései belépők – kései serdülőkorban kezdők	Kora gyermekkori fejlődés – gyerekkorú bűnözők Fejlődési utak: – nyílt – rejtett – autoritáskonfliktus Bűnözést feladók Bűnözést mérséklők

normatív, és ez súlyos antiszociális viselkedés prekurzora, indikátora (Lahey és Waldman, 2003). A serdülőkorban a lázadó, engedetlen viselkedés, az antiszociális attitűd erőteljesen normatívvá válik fiúk körében, mint egyfajta beavatási szertartás. Nagyon ritka az olyan serdülő fiú, aki soha semmi kihágást, kis súlyú bűncselekményt nem követett el (Moffitt, 1993), becslések szerint a serdülők mindössze egynegyede. E tekintetben tehát az enyhe deviancia még átlagos, majd a nagykorúsággal, a felnőtt státus elérésével a törvénytisztelő, szabálykövető viselkedés folytatása lesz a normatív (Moffitt, 1993).

A fejlődési modellek a rizikótényezők kumulációjának kérdését is egységesen értelmezik. Alapvetésük, hogy az egyes rizikótényezők hatása összeadódik, és felerősíti egymást, minél több kockázati tényezőnek van kitéve egy gyerek, annál valószínűbb, hogy antiszociális viselkedést fog mutatni (Bartol és Bartol, 2009). A modellek kivétel nélkül elfogadják az ekvifinalitás elvét, azaz, hogy ugyanazon végeredményhez számos

különböző út vezethet, az antiszociális viselkedés és bűnözés különböző okokból, eltérő fejlődési folyamatok nyomán alakulhat ki különböző személyeknél (Bartol és Bartol, 2009). Az alapvető fejlődési modelleket a 2. táblázat foglalja össze.

Moffitt fejlődés út modellje

Moffitt modelljében (Moffitt, 1993) két eltérő etiológiájú és eltérő fejlődési úttal jellemezhető antiszociális viselkedéstípust ír le. Célja, hogy egyszerre magyarázza azt, hogy egyfelől az antiszociális tendenciák időbeli stabilitása igen nagy, mindemellett a prevalenciája életkori csoportonként jelentős eltérést mutat. Elkülöníti a teljes élethosszon átívelő antiszociális típust, illetve a serdülőkorra korlátozódó antiszociális típust.

A teljes élethosszon átívelő típusban az antiszociális tendenciák nagyon korán megjelennek és stabilan, különböző szituációkban kitartóan érvényesülnek. Ezt nevezi Moffitt a heterotipikus folytonosság elvének (Moffitt, 1993). Az antiszociális viselkedést

meghatározó predispozíciók stabilak, azonban manifesztációjuk különböző lehet életkoronként, különböző társas viszonyrendszerekben. Moffitt longitudinális kutatásai szerint (Moffitt, 1993) e típus tagjai 4 éves korukban harapnak, verekednek kortársaikkal, 10 évesen bolti lopásokat követnek el és csavarognak, 16 évesen autót lopnak és drogkereskedelemben is belefolyhatnak, 22 évesen rablásokat és erőszakos bűncselekményeket, nemi erőszakot követnek el, 30 évesen sikasztanak és családon belüli abuzáló viselkedés jellemző. A középkorú korosztályban a hivatalos bűnözés arányai visszaesnek, ez azonban nem zárja ki a látens cselekmények arányának fennmaradását, illetve az antiszociális viselkedés felerősödését a családon belüli erőszakban, gyermekek elhanyagolása, veszélyeztetése területén. A teljes élethosszon át bűnöző csoport tagjainál általában neuropszichológiai deficit áll fenn, ez prenatális, perinatális vagy neonatális veszélyeztetés következményeként alakul ki. Az anya alkohol- vagy kábítószer-fogyasztása, a terhesség alatti elégtelen táplálkozása, mérgező anyagoknak kitettsége, a szülés során fellépő komplikációk, vagy esetleg örökletes neuropszichológiai predispozíciók, illetve a neonatális deprivációs helyzetek, akár táplálék-, akár inger-, akár érzelmi szinten, továbbá a csecsemő elhanyagolása, bántalmazása mind-mind neuropszichológiai deficit kialakulásához vezetnek (Moffitt, 1993). E deficit a verbális és a végrehajtó funkciók fejlődési zavarait eredményezik. A nehezített beszédmegértés és kifejezési problémák, a figyelem zavara, az önkontrollfunkciók deficitje a későbbi hiperaktivitással, viselkedési zavarral robusztus összefüggésben állnak, továbbá tanulási nehézséghez is vezethetnek. A neuropszichológiai deficit nagy része nem éri el a klinikai diagnózis kritériu-

mait, tehát szubklinikai szinten a nehéz temperamentumú gyerek, a motoros-nyelvi késések fejlődésében elmaradt gyerek is nagyobb valószínűséggel fog antiszociális viselkedést mutatni. Moffitt (Moffitt, 1993) kiemeli, hogy a neuropszichológiai deficit szempontjából érintett gyerekeknél gyakoribb, hogy hátrányos családi környezetben élnek, nevelkednek, ennek negatív hatásai többirányúak. Egyfelől az antiszociális viselkedés genetikai meghatározottsága nagy, valószínű, hogy a szülőknél is van antiszociális tendencia. A rossz impulzuskontrollal, önkontrollal bíró szülő nem fogja tudni hatékonyan kezelni a gyerek magas szintű agresszióját, nemcsak a genetika szintjén, de viselkedési modellként is az agresszív, antiszociális viselkedést közvetíti. Másrészt ha feltételezzük, hogy a neuropszichológiai deficit a szülők szintjén is megvan, valószínűsíthetjük, hogy kevésbé jó anyagi és társadalmi helyzetben vannak, a gyerek antiszociális viselkedésének korrekciójához szükséges forrásokat nem tudják megteremteni, nem érik el, nem jutnak el szakemberhez. Összegezve a nehéz gyerek–nehéz szülő interakció folyamatos kölcsönhatásban erősíti az antiszociális fejlődési folyamatot. Az antiszociális viselkedés fennmaradásának, kiteljesedésének folyamatát is vizsgálja Moffitt modellje (Moffitt, 1993), három tényezőt tart meghatározónak, a kumulatív folytonosságot, az aktuális folytonosságot, illetve a változtatási opciók folyamatos szűkülését. A kumulatív folytonosság alatt a teljes fejlődési úton megélt hatások összegződését érti. Az aktuális folytonosság azt takarja, hogy az adott alap-személyiségjegyekkel, mint alacsony intellektus, magas aktivitási szint, irritabilitás, a személy az aktuális élethelyzeteiben mindig ugyanolyan problémátípussal szembesül, problémahelyzetei is-

métlődő mintázatúak. A változási lehetőségek szűkülése folyamatos, gyerekkorban a proszociális viselkedésformák tanulási lehetőségei már eleve szűkek, miután agressziója, kiszámíthatatlansága miatt a nem deviáns kortársak hamar kiközösítik. Nem vagy csak elvértve kerül korrektív esélyt kínáló kortárs-kapcsolatba. Nehezen kezelhetősége miatt a felnőttek is elutasítóan viselkedhetnek vele, tehát nehezen ér el valódi kötődést, proszociális mintát. Izoláltan, deviánsnak címkézve nincs valódi lehetősége proszociális készségeket gyakorolni. Változási esélyeket nem érzlel, egyetlen opciónak a deviáns, antiszociális életvitel folytatását látja.

A serdülőkorra korlátozódó típusban az antiszociális viselkedés csak a serdülőkorra jellemző, sem az előtt, sem az után nem jelenik meg. A statisztikai adatok alapján a serdülőkori antiszociális viselkedés normatívnak is tekinthető (Moffitt, 1993), a fiúk egyharmada komoly bűncselekmény okán, négyötöde pedig szabálysértés miatt kapcsolatba kerül a rendőrséggel e korosztályban. E csoport további jellemzője, hogy az antiszociális viselkedés nem konzisztens, megjelenését egyértelműen lehet követni az észlelt jutalmak-büntetések mentén. Az antiszociális viselkedés instrumentális, ha az antiszociális viselkedés jár nagyobb előnnyel, azt választják, ha a proszociális, akkor azt. Mi lehet jutalomértékű az antiszociális viselkedésben ebben a korosztályban? A felnőtt státus megélése, a hatalom és a felnőttprivilegiumok megszerzése különösen erős motiváló erővel bír. A fiatal vágyik az autonómiára, a felnőtt státus nyújtotta lehetőségekre, azonban nincs módja arra, hogy ezt megteremtse magának. Moffitt érési szakadéknak nevezi azt a jelenséget, amikor a biológiai érettségi szintnek nem felel meg a megélt szociális, társadalmi pozíció. Ez egy posztmodern jelenség, a bio-

lógiai érettséget egyre fiatalabb korban érik el, és a nagykorúság életkori határa törvénytelenül rögzített. A serdülőkor időszaka jelentősen kitolódik, a biológiai érettség és a nagykorúság elérése és a tényleges felnőtt-szerepek betöltése közötti időszak megnövekedett. A nem deviáns serdülők számára az antiszociális társaik megtestesítenek a felnőtt státushoz köthető privilégiumokat, kortársaik körében hirtelen az érdeklődés középpontjába kerülnek, népszerűek lesznek. A nem deviánsok számára az antiszociális viselkedés az érési szakadék áthidalására, megszüntetésére kínál lehetőséget, az autonómia megélésére, különösen a státusbűncselekmények esetében. Szociális mimikrirel átveszik az antiszociális viselkedést, mivel ezt látják adaptívnek. A serdülőkorra korlátozódó típus esetében a nagykorúság elérésevel, a felnőtt státus megélésével az autonómia és az érettség demonstrációjának szükséglete csökken, az antiszociális tevékenységet tehát feladják és követik korábbi proszociális fejlődési útjukat.

Moffitt úttörő munkájában a fejlődési paradigma alapjait fektette le, a dunedini prospektív longitudinális reprezentatív mintán végzett kutatásával teljesen újszerű megközelítést hozott a kriminológiába. A teljes élethosszon át bűnöző korai belépők és a serdülőkorra korlátozódó antiszociális típus elkülönítésével frappánsan magyarázza a serdülőkori kriminalitási csúcsot. A típusok leírásában az antiszociális fejlődés rizikótényezőit, a gyermek és környezete tranzakcióit, a viselkedés fenntartó, megerősítő tényezőit, az életpályaváltás nehézségeit komplexen és meggyőzően magyarázza. Fontos, hogy prospektív, longitudinális reprezentatív mintán végzett kutatása módszertani modell értéket is képviselt. Egyike volt az elsőnek, akik kijelentették a robusztus kutatási eredmények

alapján, hogy a serdülőkori antiszociális viselkedés, kriminalitás normatív. Modellje ma is a leghivatkozottabb fejlődési modell, számos kutatást inspirált és a prevenciós programok tervezéséhez és gyakorlatba ültetéséhez is rendkívül értékes adatokat szolgáltatott. Kiemelkedő a neurokognitív deficittek és pszichoszociális fejlődési következmények azonosítása, és így a korai szűrés és veszélyeztetettség azonosításának lehetősége. Megközelítésének azonban vannak hiányosságai. Nem foglalja a bűnözést feladó korai belépőkkel, illetve a reziliensekkel.

Patterson koercív fejlődés modellje

Patterson modellje (Patterson és mtsai, 1993; Patterson, 2002) az antiszociális fejlődés szempontjából a nevelési stílus fontosságát hangsúlyozza, a szülő-gyermek interakcióban elsődlegesen a gyermek agresszív reakciójának kezelését és ezek mintázatait vizsgálja. A szociális tanuláselméleti alapokra építő megközelítésben a 18 és 24 hónapos kor közötti időszak kap kitüntetett figyelmet. A gyermek ezen életszakaszban mutat először határozott ellenállást, mond nemet, és ekkor jelennek meg az intenzív dühhel kísért állapotok kis frusztráció esetén. Kulcskérdés, hogy a szülő milyen stratégiával, a megfelelő nevelési eszközökkel kezeli-e ezeket a helyzeteket. Az antiszociális fejlődés irányába hat a gyerek agressziójára agresszióval, kényszerítő jellegű fegyelmezési eszközökkel jellemezhető szülői reakciómód. Feltételezik, hogy az ellenséges, inkonzisztens, nem támogató légkörben nevelkedő gyerekeknél az agresszív, kényszerítő jellegű kommunikáció lesz az általános a családi körben. A gyermek ezt a modellt tanulja és ennek a viselkedési stratégiának látja előnyét családi kapcsolataiban. Az intézményi szocializáció időszakára már stabilizálódott,

általános interperszonális stratégiájává válik az agresszív viselkedés. A kortársak hamar kiközösítik az agresszív, nem megfelelő szociális készségekkel rendelkező gyereket, aki izolálódik, és így még kisebb az esélye, hogy szociális készségeit fejlessze, korrigálja.

Patterson legszögezi (Granic és Patterson, 2006), hogy bizonyos gyermek- és szülő-jellemzők mint prediszponáló tényezők jelenhetnek meg a koercív kapcsolatok kialakulásában és fennmaradásában, ezeket prespecifikus kényszer gyűjtőnévvel illeti. Bizonyos alapteremtummal rendelkező gyerekek, mint nehéz csecsemők, irritábilis csecsemők, kognitív deficittel bíró csecsemők, hiperaktív gyerekek, könnyebben és hamarabb váltják ki a szülőkből az agresszív, inadekvát reakciókat, ezek a temperamentumjegyek képezik a gyermek prespecifikus kényszerjegyeit. A szülők esetében pszichiátriai betegség, ezen belül különösen a depresszió, antiszociális viselkedés, bűnözés, csökkent értelmi képességek lehetnek prediszponáló tényezők a koercív kapcsolatok kialakulásában, ezek a jegyek a szülők prespecifikus kényszerjegyei. Mindezek mellett veszélyeztető tényezők az antiszociális fejlődés szempontjából a gyerek felügyeletének hiánya, a szétesett családi kapcsolatok, szegénység.

A kriminális fejlődési utakat két típusba sorolja Patterson (Bartol és Bartol, 2009). Az első típus a korai belépők típusa, itt a korai, 14 éves kort is megelőző bűnözői tevékenység és rendőrségi ügyek jellemzőek, a bűnelkövetés krónikussá és egyre súlyosabbá válik, végül a felnőttkori bűnöző életvitelbe torkollik. A második típus a kései belépők típusa, itt a 14 éves kort követi az első letartóztatás, és a bűnelkövetés a serdülőkorra korlátozódik, felnőttkorban nincs regisztrált bűnözés.

Patterson tipológiája tulajdonképpen a Moffitt típusainak megerősítését adja egy másik longitudinális prospektív reprezentatív mintán, a Rochester-projektben. Patterson modelljének egyik specifikuma, hogy a dacorszakot helyezi a fókuszba, másik specifikuma, hogy ezen életszakaszban a kényszerítő fegyelmező eszközök hatását vizsgálja a szülő-gyermek tranzakciókra. Modelljében a dinamikus rendszer megközelítést alkalmazva, mikroszinten, a konkrét diádikus helyzetben, lépésről lépésre azonosítja az agresszió megjelenésének és fokozódásának folyamatait. Modelljének erénye, hogy a szülő maladaptív reakciósorozatait fókuszba helyezi, és levezeti, hogy a hétköznapi helyzetekben szerencsétlenül megválasztott, kényszerítő fegyelmező eszközök ismételt alkalmazása hogyan fejt ki a fejlődés makroszintjén káros hatásokat, és hogy egyértelműen hozzájárul az antiszociális fejlődéshez. Moffitthoz hasonlóan Patterson nem foglalkozik a reziliensekkel és a bűnözést feladókkal.

*Loeber és Stouthamer-Loeber
fejlődési út modellje*

Loeber és Stouthamer-Loeber célja, hogy magyarázni tudják, mely esetekben válik krónikussá az antiszociális viselkedés, milyen esetekben mérséklődik, milyen esetekben vált egy krónikus antiszociális fiatal fejlődése proszociális irányba, továbbá, hogy melyek a bűnelkövetést csak kíváncsiságból kipróbáló fiatalok specifikumai (Loeber, Stouthamer-Loeber, 1996). Megközelítésükben hangsúlyozottan jelenik meg a gyermekkori problémaviselkedést mutatók és a gyerekkori bűnelkövetők fejlődéstörténetének elemzése. Három alapvető fejlődési folyamatot azonosítanak: a nyílt, a rejtett és az autoritáskonfliktus fejlődési utakat. A nyílt

fejlődés során első lépésként kisebb agresszív tettek jellemzőek, mint a társak zaklatása, bullying, később nyílt fizikai agresszió általános, mint verekedés, végül a fejlődés erőszakos, személyek elleni bűncselekmények elkövetésében kulminál, mint nemi erőszak, fegyveres rablás. A rejtett fejlődés út első állomása kisebb rejtett cselekmények elkövetése, mint kis értékű bolti lopás, hazudozás, ezt garázdaság követi, mint vandalizmus vagy gyújtogatás, és végül közepes, illetve súlyos bűncselekmények elkövetésébe fut ki, mint sikkasztás, nagy értékű lopás. Az autoritáskonfliktus fejlődési út 12 éves kor előtti makacs, ellenszegülő viselkedéssel indul, ezt engedetlenség követi, majd kicsúcsosodása az autoritásszemélyek elkerülése, mint szökés, csavargás, kimaradás éjszakára. Mindhárom fejlődési útra jellemző, hogy az antiszociális viselkedés egyre súlyosbodó, illetve, hogy a súlyos szintre kifejezetten kevés gyermek jut el.

Érdeemes megemlíteni, hogy a modellben egy gyerek több fejlődési úton is elindulhat, és a különböző utakon eltérő állomásokon lehet. Loeber modelljében 5 fejlődési út típust ír le, a belépési életkor és az antiszociális viselkedés stabilitása mentén különülnek el az egyes típusok: iskoláskor előtti belépési életkor, kisiskolás–serdülőkor belépési életkor, iskoláskor előtti időszakra korlátozódó, serdülőkorra korlátozódó, kései belépők – kései serdülőkorban kezdők. A modellben a korai belépők csoportja árnyaltabban jelenik meg, a belépési életkor alapján elkülöníti az iskoláskor előtti és a kisiskoláskorban belépőket. E csoportokban a hiperaktivitás mentén is különbség azonsítható, az első csoportban gyakoribb a hiperaktivitás, a másodikban egyáltalán nem jellemző. Loeber modelljében megjelennek a csak gyermek- vagy fiatalkorra korlátozódó csoportok, tehát két

olyan típust is leírni, melyekben az antiszociális viselkedést feladják a fiatalok.

Loeber és Stouthamer-Loeber a fejlődési utak értelmezésének új irányvonalát jeleníti meg, foglalkoznak a a bűnözést feladókkal, illetve a bűnözést mérséklő csoportokkal is. A három fejlődési folyamat, a nyílt, a rejtett és az autoritáskonfliktus, a különböző bűncselekménytípus elfordulási esélyeire nézve ad támpontot. Modelljükben a reziliens fiatalokkal nem foglalkoznak.

Az alaptipológiákat kiegészítő modellek

Az alapmodellek finomításával, revíziójával kapcsolatban öt kutatócsoport munkája érdemel figyelmet. Az új modellek módszertani újításokat hoztak, az ad hoc csoportosítás helyett az általános növekedési vegyes modellezést, a félparaméteres vegyes modellezést vagy a rejtett növekedési modellezés eljárásokat alkalmazták. Ezek közös pontja, hogy a rejtett háttérváltozók azonosításával teszik lehetővé a csoportképzés finomítását.

Schaeffer (Schaeffer és mtsai, 2003) afroamerikai fiúk körében vizsgálta a fejlődési utakat, törekedve arra, hogy minél több fiatal felnőttkori viselkedéses kimenetet mérjen. A modellezés során az általános növekedési vegyes technikát alkalmazta, e módszertan lehetővé teszi, hogy az egyes típusokon belüli varianciát és az egyes típusok időbeli varianciáját is figyelembe vegyünk, illetve a távoli viselkedéses kimeneteket meghatározó kovarianciákkal kapcsolatos becsléseinket is pontosítsuk. Ezzel a technikával (Schaeffer és mtsai, 2003) négy antiszociális fejlődési út típust azonosított, a típusokat az agressziószint és annak stabilitása alapján határozzák meg. Eszerint elkülöníthetők: alacsony szintű agresszió – nagyon kis gyakoriságú antiszociális viselkedés; krónikus magas szintű agresszió – korai kezdetű nagy

gyakoriságú bűnelkövetés; alacsony szintű magas agressziószintre váltók – kései belépő bűnelkövetők; illetve a közepes szintű agresszió – közepes gyakoriságú bűnelkövetés.

Nagin és munkatársai a fejlődési út típusok meghatározása során a félparaméteres vegyes modellezési technikát használták (Nagin és Tremblay, 1999), mely lehetővé teszi, hogy változó együttes mintázatok alapján alcsoportokat keressünk és igazoljunk. Vizsgálták a 6–15 éves, illetve a kifejezetten korai folyamatok megragadása érdekében a 2–8 éves korosztályokat. A család szocioökonómiai státusán és a gyermek IQ-szintjén túl a gyermek és a szülő jellemzői alapján kerestek mintázatokot, a gyermek merészsége, az anya depressziója, a szülői elutasítás, illetve ezek különböző interakciói alapján próbáltak különbségeket feltárni. Négy antiszociális fejlődési típust írnak le, megjelenik a büntetlen, reziliens csoport, a súlyos krónikus antiszociális, az enyhe krónikus antiszociális, illetve a serdülőkorra korlátozódó típus.

Chung (Chung és mtsai, 2002) Moffitt és Patterson alaptipológiájának továbbfejlesztését célozta meg, abból kiindulva, hogy elméletileg két, a fenti szerzők megközelítéseiben nem részletezett típus feltételezhető. Az egyik a feladók csoportja, azon korai belépők, akik abbahagyják a kriminális tevékenységet serdülőkorra, a másik azon kései belépők csoportja, akik felnőttkorukban is folytatják a bűnözést, azaz nem csak serdülőkorra korlátozódó antiszociális tevékenység jellemzi őket. A Seattle Társas Fejlődés Projektben vizsgálta a különböző antiszociális fejlődési út típusokat, a belépési életkor mellett, az antiszociális tendenciák erősödése és gyengülése mentén kirajzolódó különbségek alapján öt különböző utat tudott elkülöníteni

(Chung és mtsai, 2002): büntetlen, kései belépők, krónikus korai belépők, továbbá a bűnözést feladók és a bűnözést erősítők fejlődési út típusokat. A bűnözést feladók csoportjában korán belépő, kis súlyú cselekményeket elkövető, fiatal felnőtt korig bűnözők tartoznak, a bűnözést erősítők körébe a korán belépő, egyre súlyosabb cselekményeket elkövető, fiatal felnőtt korig bűnözők esnek.

Shaw és munkatársai (Shaw és mtsai, 2003) a kora gyermekkori veszélyeztető tényezők mintázata alapján a félparaméteres vegyes modellezési technika alkalmazásával határoztak meg fejlődési út típusokat. A korai belépők csoportjában, 2–8 éves korosztályban modellezték az antiszociális fejlődési utakat, a lakókörnyezet, a szülő-gyermek konfliktusok és a lakókörnyezetben deviáns csoporttagság összefüggéseit vizsgálták az antiszociális fejlődési folyamatokkal (Shaw és mtsai, 2003). Négy fejlődési típus rajzolódott ki kutatásukban: a tartós súlyos antiszociális, a tartós enyhe antiszociális csoport, illetve az antiszociális viselkedésben erősödő tendenciát mutatók csoportja, ezen belül egy igen súlyos és egy közepes–alacsony súlyosságú szintű csoport.

Wiesner és Windle (Wiesner és Windle, 2004) a rejtett növekedési modellezési eljárást használták a fejlődési út típusok meghatározására. Céljuk, hogy minél specifikusabb leírását tudják adni az egyes kriminális karrier utaknak, ezzel kiemelve a kriminológiai modellek egyszerűsítő modellezési gyakorlatát. Alkalmazkodási zavar, iskolai teljesítményproblémák, negatív életesemények és nem támogató családi környezet változócsoporthoz tartozók mentén keresték a különbségeket az antiszociális fejlődési folyamatokban. Hat különböző típust tudtak elkülöníteni alapvetően a viselkedés stabilitása, illetve gyakori-

sága és súlyossága mentén. A három stabil csoport a ritka elkövetők, közepesen súlyos és a súlyos bűncselekményeket elkövetők. A három változást mutató csoport a közepesen súlyos cselekményeket elkövető kései belépők, a súlyos cselekményeket elkövető kései belépők és végül a csökkenő antiszociális tendenciákat mutatók.

A kontinuum modellek

A kontinuum modellek közös jellemzői

A kontinuum modellek az antiszociális és kriminális viselkedés alakulását nem tartják tipizálhatónak sem a belépési életkor, sem a gyakoriság vagy súlyosság szempontjából. Kiindulópontjuk, hogy a bűnelkövetés szempontjából lényeges veszélyeztető és protektív faktoroknak jelenléte és ereje változó az egyén életében, folyamatos, dinamikus kölcsönhatásaik alakítják az egyén viselkedését és bizonyos mintázatuk esetén fog antiszociális viselkedés és deviancia megjelenni. A kölcsönhatások folyamatos, dinamikus változása miatt a kriminális karrierre, teljes élethosszra vonatkozó predikcióra kis esélyt látnak ezek a modellek. Hangsúlyozzák a reziliens csoportok kutatásának fontosságát, illetve ezen kutatások eredményeire támaszkodva a prevenció szerepét.

Lahey és Waldman fejlődési hajlam modellje

A fejlődési hajlam modell alaptétele, hogy meghatározható a kriminalizálódás kockázati tényezői mentén egyfajta antiszociális hajlam, ami bármely életkorban manifesztálódhat. A hajlam erőssége és a háttérben álló kockázati tényező-mintázat egyénenként változó (Lahey és Waldman, 2003). Az antiszociális hajlam tényezőinek szerepe és ereje életkori szakaszonként eltérő lehet, a kognitív képességek, a temperamentum kockázati

faktorként csecsemő- és kisgyermekkorban, míg a kortárskapcsolatok serdülőkorban erősebbek. A modell az egyéni hajlamon túl az egyén és a környezet kapcsolatára, tranzakcióikra is hangsúlyt fektet. Célja meghatározni, hogy milyen tranzakciók aktiválják a hajlamosító tényezőket, minek hatására jelenik meg bűnelkövetés. Kutatásaikban a metaanalízis módszerét használva három hajlamosító személyiségjellemtípust tudtak kiemelni (Lahey és Waldman, 2003). Az első a magas szintű negatív emocionalitás, ez a negatív érzelmek gyakori, intenzív átélésére való hajlam, ami a neuroticizmus személyiségdimenzióval rokon. A második a magas szintű vakmerőség (*daring*), ez a Zuckerman-féle szenzoros élménykereséssel, továbbá a Cloninger-féle újdonságkereséssel hozható párhuzamba. A harmadik az alacsony szintű proszocialitás, ez a másokkal való törődés, mások iránti empátia, együttérzés alacsony szintjét takarja. A modell specifikuma, hogy a személyiségjellemtípuson túl kognitív képességeket is azonosít a hajlamosító faktorként. Ezek az alacsony szintű kognitív képességek, illetve a lassú nyelvi fejlődés, mindkettő kihatással van a verbális készségek fejlődésére. A hajlamosító tényezőket aktiváló tranzakciók a csökkent kognitív és nyelvi képességek esetében a következő folyamatot követhetik: a gyenge verbális készséggel bíró gyerekek nehezebben tudják kifejezni szándékaikat, igényeiket, és nehezebben értik meg a szülők kéréseit, instrukcióit, ezek a kommunikációs deficitek frusztrációt eredményeznek a gyerekeknél, a szülők pedig azt élik meg, hogy nehezebben irányítható, nevelhető a gyermek. A kommunikáció során ismétlődően frusztrálódó gyerek több agresszív megnyilvánulást mutathat, továbbá céljai elérésében, a hatékony verbális eszkö-

zök hiányában, könnyebben választja az erőszakos megoldást. A gyenge kognitív és nyelvi képességek okozta kommunikációs problémák az óvodai és iskolai közösségekben is megjelennek, és ez alkalmazkodási nehézséghez, az agresszív megnyilvánulások gyakoriságához, esetlegesen elszigetelődéshez vezethet. A negatív emocionalitáshoz kapcsolódó aktiváló tranzakciók íve a következő lehet: a kora gyermekkori intenzív frusztrációs reakciót a szülő nehezen kezeli, ellenszegülésnek, dühkitörésnek címkézi, erős, fegyelmező választ ad, ami a gyermeknél erősíti a frusztrációt és az agresszív reakciót, mire a szülő még intenzívebb fegyelmezést alkalmaz, így az agresszió és az antiszociális tendenciák csak fokozódnak. A merészség esetében a tranzakciók prototípusa, hogy egy merész gyerek a normaszegő vagy veszélyekkel járó viselkedést nagyobb valószínűséggel kipróbálja, maga a tevékenység, illetve más merész társakkal való együttlét jutalmazó erejű lehet. Az alacsony szintű proszocialitáshoz kapcsolódó tranzakciók a társak válaszára való érzéketlenség, az együttérzés, a bűntudat átlélésének hiányából indulnak. Agresszió esetén a következmények felmérése hiányzik, a társ félelmi reakciója nem csupán érzéketlenségbe ütközhet, lehet, hogy egyenesen jutalomértékkel bír.

A modell az antiszociális fejlődés hajlamosító tényezőit és a tranzakcióit komplex összefüggésrendszerben mutatja be. A hajlamosító tényezők vizsgálata szempontjából a modell erénye, hogy metaanalízis technikáját alkalmazva alkottak képet a jelenségről. A tranzakciók elemzése során a gyenge verbális képességek közvetlen és közvetett hatásainak elemzése figyelemreméltó. A modell jól használható támpontokat nyújt a korai szűréshez és fejlesztéshez.

Thornberry és Krohn interakciós modellje
Thornberry (Thornberry és mtsai, 2003) azt a hagyományt követi, mely az egyéni tényezők helyett a társadalmi és kulturális okokat tartja elsődlegesnek a viselkedés alakulásában. A durkheimi szociális kontroll felfogásából kiindulva közelíti meg az antiszociális viselkedést, alapvetőnek tartja a szociális kontrollt gyakorló intézmények szerepének, erejének gyengülését, hatástalanságát az egyén szocializációjára. A fejlődési folyamatokat interakciók sorozataként értelmezi, ahol a reciprok oksági tényezők folyamatos formálódását a tágabb szociális struktúrával való viszonyrendszerben értelmezi. Feltételezi, hogy a szociális pozíció, amit a társadalmi osztály, etnikai csoport, nem, lakóhely határoz meg, alapvető a tekintetben, hogy a fejlődésre ható változók milyen kimenetellel bírnak majd. A kontrollágenseket folyamatváltozóként konceptualizálja, egyik csoportjuk határkijelölő funkcióval bír, normatív, nem deviáns értékrendet képvisel, ide sorolható a szülőkhöz kötődés, iskolai elköteleződés, hit a konvencionális értékrendben. Másik csoportjuk a deviáns értékrendre szocializáló hatást képviseli, ide tartozik a bűnöző fiatalokkal fennálló kapcsolatok, a bűnöző értékrendben való hit. Összességében a szociális pozíció hat a pozitív és negatív folyamatváltozókra, melyek egymásra is hatással bírnak és kölcsönhatásaikból alakul ki, hogy megjelenik-e a bűnelkövetés. Az antiszociális, deviáns viselkedés bármely életkorban megjelenhet, az egyéni pszichológiai, szociális és tágabb társadalmi szintű strukturális deficitek következményeként (Thornberry és mtsai, 2003). A modell specifikuma a szociális pozíció hangsúlya, a strukturális adverzitás fogalmának bevezetése. Ez a társadalmi struktúrában betöltött szerepre utal, amely fokozottan hátrányos helyzethez vezet, tulajdonképpen az

alacsony szocioökonómiai státust jelenti. Ez fokozott szülői stresszel, a korlátozott anyagi lehetőségekkel jár együtt, ami gyenge családi szintű megküzdést és nem megfelelő nevelési elvek alkalmazását eredményezheti. A strukturális adverzitás következménye alkalmazkodási nehézség az iskolai közegben, és csökkent elköteleződés az iskola iránt, illetve a kapcsolat hiánya a tanárokkal, szélsőséges esetben a strukturális adverzitás kompenzációját enyhíteni hivatott intézményszerrel is megszakad a kapcsolat. Modelljünkben a bűnözés tehát nem annyira a gyermek vagy a szülő egyéni sajátosságai által meghatározott, hanem inkább a gyermek, a család társadalmi pozíciója által.

Thornberry interakciós modellje a társadalmi struktúra szerepére és a szociális pozícióból fakadó interakciós pályák kötöttségére irányítja a figyelmet. A strukturális adverzitás mint értelmezési keret a beavatkozási lehetőségek és megközelítések számára is utat mutat, implikálja, hogy a strukturális változásokat facilitáló, akár szociálpolitikai szintű beavatkozások jelentősége nagy.

A kriminális fejlődés protektív és veszélyeztető faktorai

A protektív és veszélyeztető faktorok egyéni, családi, kortárs csoportbeli, intézményi és társadalmi kategóriákba rendezhetőek, összefoglalójukat a 3. táblázat tartalmazza.

A reziliensek

A kriminális fejlődés kutatásában mérföldkőnek számít az a felismerés, hogy a kriminális fejlődés szempontjából kritikus veszélyeztető faktoroknak kitett gyerekek nem szükségszerűen válnak bűnözővé (Bartol és Bartol, 2009). Még akkor sem válnak elkövetővé, ha többféle veszélyeztető faktor van tartósan jelen a gyerek életében. Mi lehet

3. táblázat. A kriminális fejlődés protektív és veszélyeztető faktorai a nemzetközi kutatások alapján

	Veszélyeztető faktorok	Protektív faktorok
Egyéni	Neuropszichológiai deficit, kognitív és nyelvi fejlődés zavarai (Moffitt, 1993; Lahey és Waldman, 2003; Bartol és Bartol, 2009) Hiperaktivitás (Moffitt, 1993; Loeber, 1996) Temperamentumjegyek – intenzív, erős negatív érzelmi reaktivitás, agresszió, ingerlékenység, irritabilitás, empátia hiánya, önkontrollfunkciók deficitje (Lahey és Waldman, 2003)	Reziliencia (Tugade és Frederickson, 2004) Jó intellektus, megfelelő nyelvi és végrehajtó funkció fejlődés (Moffitt, 1993; Bartol és Bartol, 2009) Megfelelő önszabályozás, pozitív érzelmek, jó önértékelés, motiváció az erőfeszítésre (Bartol és Bartol, 2009)
Családi	Koercív nevelési stílus (Patterson, 2006) Szülői agresszió (Moffitt, 1993) Bántalmazás (Loeber, 1996) Szétesett, csonka család, 73 tanulmány metaanalízise (Price és Kunz, 2003) Szülői felügyelet hiánya (Kilgore és mtsai, 2000)	Családi reziliencia (Walsh, 1996) Szülők pszichológiai egyensúlya, pszichiátriai betegség hiánya (Bartol és Bartol, 2009)
Kortárs	Nem deviáns kortárskapcsolatok hiánya (Moffitt, 1993; Dodge és mtsai, 2003; Parker és Asher, 1987; Patterson, 2006) Deviáns kortárskapcsolatok (Moffitt, 1993; Miller-Johnson, 2002)	Nem deviáns kortárskapcsolatok (Loeber, 1996)
Intézményi	Lógás, iskolakerülés, a tanulmányok abbamaradása (Bartol és Bartol, 2009) Rossz iskolai teljesítmény (Hinshaw, 1992)	Kompetens, törődő, korrektív szerepet betöltő felnőttmodellek (Wandersman és Nation, 1998)
Társadalmi	Szegénység (Evans, 2004) Strukturális adverzitás (Thornberry, 2003)	Jó környezet, jó közösség (Alvord és Grados, 2005)

ezeknek a gyerekeknek a titka? Miért és hogyan képesek ezek a gyerekek túllépni a negatív hatásokon és sikeresen megküzdeni és proszociális irányba fejlődni? Azok a gyerekek, akikre a rizikófaktorok nem hatnak, reziliensek. Rendelkeznek egy olyan megküzdési potenciállal, olyan kompetenciákkal, melyek a hatékony alkalmazkodást segítik, az ártalmak vagy fenyegető hatások jelenléte ellenére. Az antiszociális fejlődési folyamatokkal szembeni rezilienciára elsőként Werner prospektív longitudinális kutatása mutatott rá (Werner, 2005). A Kawai-tanulmány néven ismertté vált kutatási projektben közel 30 éven át követett 698 hawaii-szigeteki gyereket, alapvetően a deviáns, antiszociális és a proszociális fejlődésfolyamatok összehasonlítását célozta. A deviancia rizikófaktorainak feltárása során körvonalazódott az a csoport, ahol a többféle rizikófaktor tartós jelenléte ellené-

re is proszociális irányban fejlődtek. A reziliens gyermekekre jellemző volt, hogy kisgyermekkorukban szüleik vidám, barátságos, szociálisan, könnyen kezelhetőként jellemezték őket, kisiskolás korban kevesebb tanulmányi problémával szembesültek, mint a nem reziliens veszélyeztetett csoport tagjai, és jellemzően motiváltak voltak a teljesítményre és büszkék voltak eredményeikre, és szívesen segítették társaikat. Serdülőkorukra kialakult erős énhatékonyság-érzésük és magas, ugyanakkor reális célokat állítottak maguk elé. A családi környezetükben képesek voltak legalább egy érzelmileg stabil, kompetens felnőttel közeli kapcsolatot kialakítani. Tágabb társas közegben is jellemző volt, hogy támogató, stabil, proszociális értékrenddel bíró személyekkel építettek kapcsolatokat.

A reziliencia fogalma egyre differenciáltabb, elkülönítik az egyéni és a családi rezi-

lienciát, a reziliencia mint folyamat, a reziliencia mint állapot, a reziliencia mint multifaktoriális konstrukció paradigmákban kutatják a jelenséget (Olsson, 2003). Az alkalmazott területek a prevenció és az intervenció szempontjából közelítik meg a jelenséget. A „forrásalapú” megközelítésben kifejezetten a reziliencia fejlesztésére, fejlesztettségének korlátaira fókuszálnak és szisztematikusan, metaelemzések segítségével azonosítják a rezilienciát promotáló forrásokat (Olsson, 2003). Itt megjelennek a diszpozíciós jegyek, mint pozitív temperamentum és neurobiológiai sajátosságok, egyéni változók, mint szociabilitás, intelligencia, jó kommunikációs készségek, énhatékonyság, jó önértékelés, tolerancia, humorérzék, rugalmasság. A családi források közül kiemelkedő a támogató, meleg családi légkör, kohézió és gondoskodás. Az iskolai és közösségi források a támogató személyek, proszociális kortársak, pozitív tanár-diák kapcsolatok, sikerélmények lehetősége, továbbá a megfelelő anyagi lehetőségek jelennek meg mint a rezilienciát támogató faktorok.

A FEJLŐDÉSI MODELLEK ÖSSZEGZŐ ÉRTÉKELÉSE

A fejlődési modellekben egyöntetűen megjelenik az a törekvés, hogy a kriminális fejlődés folyamatainak széles spektrumát ragadják meg. Ez megnyilvánul abban, hogy nem csupán a bűnöző versus nem bűnöző, deviáns versus konform csoportokat különítik el és vetik össze, hanem a bűnözői csoporton belül kívánnak differenciálni és minél árnyaltabb képet adni a fejlődési ívekről, pszichoszociális fejlődésről. Mindezen túlmenően a modellek foglalkoznak azokkal a bűnözői karrierutakkal is, amelyek proszo-

ciális irányba fordulnak, sőt legújabbban a veszélyeztetett, de mégis proszociális úton fejlődőket, a rezilienseket vizsgálják. A vizsgált változók köre igen széles, a prenatális, perinatális hatásoktól kezdve, a személyiségjegyek, a szociálizációs közeg, a szülőkkel kapcsolatos tranzakciók, később a szakmai és magánéleti fejlődés, illetve a társadalmi kontextus mind-mind megjelenik. Érdemes kiemelni, hogy a fejlődési út tipológia modellek is nagy hangsúlyt fektetnek a protektív és veszélyeztető tényezők kölcsönhatására, a fejlődési tranzakciókra. Az alapmodellekben a neuropszichológiai és a temperamentum szintjén megjelenő prediszpozíciók, illetve a kora gyermekkori szülő-gyermek interakciók, tranzakciók meghatározóak a korai antiszociális viselkedésben, illetve a súlyos, életvitelszerű kriminalizálódásban. Így a kora gyermekkori fejlődéstörténet szisztematikus elemzése, a gyermekkori elkövetők csoportjának árnyalt térképezése kerül egyre inkább a kutatók érdeklődésének homlokterébe.

A FEJLŐDÉSI PARADIGMA HATÁSA AZ ALKALMAZOTT TERÜLETEKRE

A fejlődési paradigma direkt és indirekt hatása is megfigyelhető a prevenció, a korai intervenció és az intervenció területein (Bartol és Bartol, 2009). A paradigma alapján általános érvényű alapelv, hogy a kora gyermekkori intervenció programoknak szociális, tanulmányi kompetenciákat, illetve rezilienciát kell fejlesztenie a gyermek különböző élettereiben. Mindez szemben áll a krízisorientációjú megközelítéssel, ahol egy már kialakult, specifikus problémahelyzetre tanácsadás és a szociális munka eszközeivel keresnek megoldást.

A fejlődési megközelítésben a preventív és intervenciós programoknak öt fontos elvet kell követnie (Bartol és Bartol, 2009). Az első a korai felismerés és beavatkozás elve. A fejlődési modellekhez kapcsolódó kutatások igazolták, hogy a krónikus, életpálya-bűnözőknél nagyon korán azonosíthatóak antiszociális jegyek. A feltárt veszélyeztető tényezők alapján tehát relatíve könnyen lehet szűrni a gyerekeket, már óvodás korban, és lehet azonosítani a célcsoportot. Ez lehetővé teszi, hogy a preventív munkát az antiszociális fejlődés egy olyan pontján kezdjék meg a szakemberek, amikor a probléma súlyossági foka nem túl nagy és a probléma nem generalizált.

A második elv a fejlődési folyamatok figyelembevétele. A veszélyeztető és protektív faktorok jelenlétével és dinamikus kölcsönhatásával kapcsolatos kutatási eredmények felhívják a figyelmet egyrészt arra, hogy milyen jelentős a reziliencia szerepe a veszélyeztető faktorok kezelésében, másrészt arra, hogy a protektív faktoroknak konstans módon kell jelen lenni a gyerek életében és nem csupán a fejlődésének egy-egy kiemelt pontján. Ez alapján az alkalmazott területeken tehát különösen fontos a kompetencia és reziliencia fejlesztése, illetve a protektív szociális háló és szociális szolgáltatások állandósága. A reziliencia fejlesztését célzó programok „erősségalapú preventív programok” néven ismertek, és egyre nagyobb teret nyernek az ártalomcsökkentő jellegű programokkal szemben. Legfontosabb céljuk az adaptációs készségek és szociális kompetenciák fejlesztése, a programok kiemelt komponensei a pozitív kortárskapcsolatok és az önértékelés erősítése, a kreativitás fejlesztése és a koherenciaérzés erősítése.

A harmadik elv a rendszerszemlélet a beavatkozásokban. Ez annyit tesz, hogy lehetőleg minél több veszélyeztető és protektív faktort kell megcélózni a programokban, minél több kontextusban. Ha egész széles spektrumban gondolkodunk, akkor cél az alkalmazkodási készségek, proszociális működésmód erősítése több életterület fejlesztésén keresztül: a családi kapcsolatok javítása, a tanulmányi teljesítmény fokozása, a kortárskapcsolatok kezelése, proszociális kapcsolatrendszer és értékrend kiépítése. Ideális esetben összekapcsolódik a családalapú, az iskolaalapú és a közösségi alapú preventív programok munkája.

A negyedik elv a családi kapcsolatrendszer fejlesztésének elsődlegessége. A fejlődési modellekhez kapcsolódó kutatások a családi modellek, interakciós és tranzakciós folyamatok, a nevelési stílus jelentőségét többszörösen alátámasztották az antiszociális fejlődési folyamatokban. Miután az antiszociális fejlődési úton a gyermek tartósan és nagy gyakorisággal és intenzitással van kitéve a családi veszélyeztető faktoroknak, ezek módosítása kifejezetten eredményes lehet. Ide kapcsolódik a családi reziliencia fejlesztésére vonatkozó preventív programok megjelenése.

Az ötödik elv a kulturális háttér, a szubkulturális sajátosságok figyelembevétele a programok tervezése és lebonyolítása során. Ez a szempont egyrészt érzékenyít arra, hogy az agresszió értéke, értékelése eltérő lehet szubkulturánként, másrészt utal arra, hogy az egyes célcsoportbeli szubkulturális értékek figyelembevétele, beépítése a programba növeli a hatékonyságot, az eredményességet.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az antiszociális viselkedés és kriminalizálódás kutatásában a pszichológiai irányultságú, fejlődési paradigma számos új elemmel gazdagította a jelenség megértését. Konceptió szintjén, a fejlődési folyamatok multifaktoriális meghatározottsága, a fejlődés tranzakcionális jellege, az ekvifinalitás elve, a bűnözés differenciált fejlődési lehetőségének felvetése, a reziliencia kérdésének fókuszba emelése, módszertanban a longitudinális dizájn és az önbeszámolós technikák alkalmazása

jelentik a legfontosabb szemléleti áttörést. A fejlődési modellek alapján a kriminális fejlődésre vonatkozóan predikciókat fogalmazhatunk meg, melyek alapján a különösen veszélyeztetett populációk számára célzott prevenciós és intervenciós programok tervezhetőek, tesztelhetőek.

Az antiszociális veszélyeztetettségű reziliens gyerekekkel kapcsolatos kutatások, a kriminalizálódás szempontjából érintett családok esetében a családi reziliencia vizsgálata adhatja a fejlődési paradigma jövőbeli kutatási fókuszpontjait.

SUMMARY

DEVELOPMENTAL MODELS OF JUVENILE DELINQUENCY

Background and aims. The aim of the study is to present the developmental paradigm and the developmental models of outstanding significance in understanding juvenile delinquency. *Method.* To place the developmental paradigm in context, the study overviews those classic criminology theories which refer to juvenile delinquency and the relevant developmental models of psychopathy. The origins, the premises and the different types of models are discussed. Moffitt's, Patterson's and Loeber's pathway models, and Thornberry's, Krohn's and Lahey's, and Waldman's continuum models are analysed in detail. *Results, discussion.* The criminal carrier types and the protective and risk factors of the criminal development are systematically presented and possible points of interest from the perspective of prevention and intervention programs are highlighted. The development of resilient youth that is a topic of high importance in the developmental paradigm is also addressed in the study.

Keywords: child and juvenile delinquency, criminal developmental models, pathway typologies, continuum approach, resilience, psychopathy

IRODALOM

- AGNEW, R. (1992): Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. *Criminology*, 30, 47–87.
- AKER, R. L., SELLER, C. S. (2004): *Criminological Theories: Introduction, Evaluation, and Applications*. Roxbury, Los Angeles.
- ALVORD, M. K., GRADOS, J. J. (2005): Enhancing resilience in children: a proactive approach. *Professional Psychology: Research and Practice*, 36, 238–245.

- BARTOL, C. R., BARTOL, A. M. (2009): *Juvenil delinquency and antisocial behavior. A developmental perspective*. New Jersey, Pearson Prentice Hall.
- BECKER, H. S. (1963): *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. The Free Press, New York.
- GOTTFREDSON, M. R., HIRSCHI, T. (1990): *A general theory of crime*. Stanford Press, Redwood.
- BROWNING K., HUIZINGA, D. (1999): Highlights of findings from the Denver Youth Survey. *Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention Fact Sheet, 106*.
- BROWNING, K., LOEBER, R. (1999): Highlights of findings from the Pittsburgh Youth Study. *Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention Fact Sheet, 95*.
- Büntető Törvénykönyv, 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről. *Net.jogtar.hu*, 2015. 01.10. hatályos állapota.
- CHUNG, I-J., HAWKINS, J. D., GILCHRIST, L. D., HILL, K. G., NAGIN, D. S. (2002): *Identifying and predicting offending trajectories among poor children*, 76, 663–685.
- CULLEN, F. T., AGNEW, R. (2002): *Criminological Theory: Past to Present*. Roxbury, Los Angeles.
- CSEMÁNÉ VÁRADI E. (2009): Helyzetkép Magyarországon és a világban: kiskorú elkövetők és áldozatok. In: BORBÍRÓ A., KEREZSI K. (szerk.): *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve*. 247–273.
- CSÚRI A. (2008): *A fiatal felnőttkor, mint büntetőjogilag releváns életszakasz*. PhD-értekezés.
- DODGE, K. A., LANSFORD, J. E., BURKS V. S., BATES, J. E., PETIT, G. S., FONTAINE, R., PRICE, J. M. (2003): Peer rejection and social information processing factors in the development of aggressive behavior problems in children. *Child development*, 74, 374–393.
- EVANS, G. W. (2004): The environment of childhood poverty. *American Psychologist*, 59, 77–92.
- FARRINGTON, D. P., COID, J. W., HARNETT, L., JOLLIFFE, D., SOTERIOU, N., TURNER, R., WEST, D. J. (2006): Criminal careers and life success: new findings from the Cambridge Study in delinquent development. *Home Office, Findings*, 281. 1–6.
- FRICK, P. J., WHITE, S. F. (2008): Research review: The importance of callous-unemotional traits for developmental models of aggressive and antisocial behavior. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49, 4, 359–375.
- GRANIC, I., PATTERSON, G. R. (2006): Toward a comprehensive model of antisocial development: a dynamic system approach. *Psychological Review*, 11, 101–131.
- HARE, R. D., NEUMANN, C. S. (2007): Psychopathy as a clinical and empirical construct. *Annual Review of Clinical Psychology*, 4, 217–246.
- HINSHAW, S. P. (1992): Externalizing behavior problems and academic underachievement in childhood and adolescence: causal relationships and underlying mechanisms. *Psychological Bulletin*, 111, 127–155.
- HUIZINGA, D., ELLIOTT, D. S. (1987): Juvenile Offenders – Prevalence, Offender Incidence and Arrest Rates by Race. *Crime and Delinquency*, 33, 206–223.
- HUIZINGA, D., ESBENSEN, F-A., WEIHER, A. W. (1991): Are there multiple paths to delinquency? *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 82, 83–118.
- INGOLDSBY, E. M., SHAW, D. S., WINSLOW, E., SCHONBERG, M., GILLION, M., CRISS, M. M. (2006): Neighborhood disadvantage, parent-child conflict, neighborhood peer relationships,

- and early antisocial behavior problem trajectories. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 34, 303–319.
- KILGORE, K., SNYDER, J., LENTZ, C. (2000): The contribution of parental discipline, parental monitoring, and school risk to early-onset conduct problems in African American boys and girls. *Developmental Psychology*, 36, 835–845.
- KUBRIN, C. E. (2009): Social disorganization theory: then, now and in the future. in: MARVIN, D. (ed.): *Handbook on Crime and Deviance*. Springer.
- LAHEY, B. B., WALDMAN, I. D. (2003): A Developmental Propensity Model of the Origins of Conduct Problems During Childhood and Adolescence. In: LAHEY, B. B., MOFFITT, T. E., Caspi, A. (szerk): *Causes of conduct disorder and juvenile delinquency*. Guilford Press, New York. 76–117.
- LOEBER, R., FARRINGTON, D. P. (2000): Young children who commit crime: Epidemiology, developmental origins, risk factors, early intervention, and policy implications. *Development and Psychopathology*, 12, 737–762.
- LOEBER, R., STOUTHAMER-LOEBER, M. (1996): The Development of Offending. *Criminal Justice and Behavior*, 23, 12–24.
- LYKKEN, D. T. (1995): *The antisocial personalities*. Hillsdale, New Jersey.
- LYNAM, D. R., GUDONIS, L. (2005): The development of psychopathy. *Annual Review of Clinical Psychology*, 1, 381–407.
- MERTON, R. K. (1938): Social structure and anomie. *American Sociological Review*, 3, 672–682.
- MILLER-JOHNSON, S., COIE, J. D. (2002): Peer rejection and aggression and early starter models of conduct disorder. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 30., 217–230.
- MOFFITT, T. E. (1993): Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy. *Psychological Review*, 100, 647–701.
- NAGIN, D., TREMBLAY, R. E. (1999): Trajectories of boys' physical aggression, opposition, and hyperactivity on the path to physically violent and nonviolent juvenile delinquency. *Child Development*, 70, 1181–1196.
- OLSSON, C. A., BOND, L., BURNS, J. M., VELLA-BRODICK, D. A., SAWYER, S. M. (2003): Adolescent resilience: a concept analysis. *Journal of Adolescence*, 26, 1–11.
- PARKER, J. G., ASHER, S. R. (1987): Peer relations and later personal adjustment: Are low-accepted children at risk? *Psychological Bulletin*, 102, 357–389.
- PATTERSON, G. R. (2002): Etiology and treatment of child and adolescent antisocial behavior. *The Behavior Analyst Today*, 3, 133–145.
- PATTERSON, G. R., DEBARYSHE, B., RAMSEY, E. (1993): A developmental perspective on antisocial behavior. *American Psychologist*, 44, 329–335.
- PRATT, T. C., GAU, J. M., FRANKLIN, T. W. (2011): *Key Ideas in Criminology and Criminal Justice*. Chapter 5. Hirschi's social bond, social control theory. Sage Publications.
- PRICE, C., KUNZ, J. (2003): Rethinking the paradigm of juvenile delinquency as related to divorce. *Journal of Divorce and Remarriage* 39, 109–133.
- SAMPSON, R. J., LAUB, J. H. (2005): A Life-Course View of the Development of Crime. *ANNALS, AAPS*, 602.

- SCHAEFFER, C. M., PETRAS, H., IALONGO, N., PODUSKA, J., KELLAM, S. (2003): Modeling growth in boys' aggressive behavior elementary school: links to later criminal involvement, conduct disorder, and antisocial personality disorder. *Developmental Psychology*, 39, 1020–1035.
- SHAW, C. R., GILLION, M., INGOLDSBY, E. M., NAGIN, D. S. (2003): Trajectories leading to school-age conduct problems. *Developmental Psychology*, 39, 189–200.
- THORNBERRY, T. P., LIZOTTE, A. J., KROHN, M. D., SMITH, C. A., PORTER, P. K. (2003): Causes and Consequences of Delinquency. in: THORNBERRY, T. P., KROHN, M. D.: *Taking Stock of Delinquency: An Overview of Findings from Contemporary Longitudinal Studies*. Kluwer, New York.
- TUGADE, M. M., FREDERICKSON, B. L. (2004): Resilient individuals use positive emotions to bounce back from negative emotional experiences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86, 320–333.
- WALSH, F. (1996): The concept of family resilience: crisis and challenge. *Family Process Journal*, 35, 261–281.
- WANDERSMAN, A., NATION, M. (1998): Urban neighborhoods and mental health: psychological contribution to understanding toxicity, resilience, and interventions. *American Psychologist*, 53, 647–656.
- WERNER, E. (2005): Resilience and recovery: findings from the kauai longitudinal study. *Research, Policy, and Practice in Children's Mental Health*, 19, 11–14.
- WIESNER, M., WINDLE, M. (2004): Assessing covariates of adolescent delinquency trajectories: a latent grow mixture modeling approach. *Journal of Youth and Adolescence*, 33, 431–442.